

„Viharfellegek és zivatarok ellen...”

A balatonlelle–kis-hegyi Szent Donát-kápolnáról

A Balaton déli partjától távolabb, Balatonlellétől délre emelkedik a Kis-hegy, ahonnan festői kilátás nyílik a tóra. A dombtetőn, a szőlők között áll egy kis méretű barokk kápolna (1. kép). Egyszerű, négyzetes arányú hajójának sarkai homorúan lekerekítettek, főhomlokzata fölött torony emelkedik, a hajóhoz keletről félköríves szentély csatlakozik. Főhomlokzatát gazdagon tagolt, golyvázott, fejezetes pilaszterek keretezik (2. kép). Egyenes szemöldökű bejárata fölött tört-íves szemöldökpárkány, fölötte ovál ablak, majd többszörösen tagolt íves főpárkány található. A torony két oldalán volutás oromzat, míg a torony sarkain korinthoszi fejezetű pilaszterek találhatók. A hajó déli falán félköríves záródású ablak, a szentélyből kelet felé egyszerű körablak nyílik. A belsőben a fehérre meszelt hajót csehboltozat fedi, melynek záradékát stukkódíszszel ellátott, kör alakú tükör képezi. A diadalpillérek stilizált kompozitfejezetei fölött többszörösen tagolt fejlemez található.

A szentélyben barokk stílusú oltár áll (3. kép). 1994-ben, a farestaurátori kutatás idején azt tapasztalták, hogy „az oltár mögött, az apszisban növényi motívumok láthatók az ablak felett”, ami arra utalhat, hogy az azt takaró oltár, illetve annak az egész szentélyt kitöltő tömbje később került ide. Ugyanakkor az oltárt a stílusa nem engedi sokkal későbbre sem keltezni, amelynek felépítménye és kör alakú nyílása tökéletesen illeszkedik a szentély körablakához. A retabló karéjos-volutás

keretezésű, eredetileg halványkék-vöröses márványozás borította. Az erőteljes főpárkány fölött kétoldalt egy-egy adoráló angyalfigura és puttók helyezkednek el, középen Szűz Mária figurája, felette baldachin. Az oltárépítményhez Szent Donát és Szent Kajetán szobra is hozzátartozott, de ezeket az 1980-as évek második felében ellopták.¹ A barokkosan díszített pilaszterek között elhelyezkedő, restaurált² oltárképen Szent Donát látható római katonaöltözetben, jobbában a vértanúságot jelképező palmaággal.

A kápolnát szemlélve két érdekes építészeti megoldást vehetünk észre. Egyrészt a nyílások „zárókövét” a fölöttük húzódó vízszintes faltagoló elemekhez kapcsolták. A megoldás a barokk homlokzatképzésben nem ismeretlen, ám itt az ad különös jelentőséget ennek a megoldásnak, hogy az építész a nyílások esetében a szinte kötelező keretezést teljesen elhagyta. Falkutatás nélkül nehéz eldönteni, hogy eredetileg is ilyenek készültek-e, vagy valamely későbbi felújítás során nyerte el jelenlegi formáját. A kápolna helyreállítására 1976–1977-ből van adat,³ és 1986-ból is ismerünk költségvetést a felújítására, de sajnos rajzok nélkül.⁴ A másik, már falkutatás nélkül is szembetűnő jellegzetesség, hogy a hajó sarkain elhelyezkedő pilaszterek volutát idéző, konzolos lábazon állnak. Ez az épület egészének összképét alapvetően meghatározó, szellemes építészeti megoldás érdemessé teszi a kápolnát arra, hogy építéstörténetét tüzetesebben is megvizsgáljuk.

1 Román András feljegyzése az Országos Műemléki Felügyelőség Szakrestaurálási Osztályának vezetője részére. 1989. november 30. lkt. sz. Műf 973/89 és SZRO 2349/89; ГYИМОТНI Tamásné: *Műleírás. Balatonlelle, Kishegyi barokk kápolna oltára*. Az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ Szakrestaurálási Osztálya. SZRO 1314/94. Az oltár átfestése Almádi István helyi festőművész munkája volt 1976–1977-ben. Lásd L. Szabó Tünde–Somogyi Ágnes–Margittai Lászlóné: *Balatonlelle, Szent Donát-kápolna. Felmérési tervdokumentáció*. Budapest,

1977. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK), Tervtár, ltsz. D 14807.

2 IVICSICS Péter: *Műemlékfelújítások és -helyreállítások 1994-ben. Műemlékvédelmi Szemle*, 6. 1996. 1. sz. 297.

3 SZABÓ–SOMOGYI–MARGITTAI 1977 (ld. 1. j.).

4 BÉRCES György: *Balatonlelle, Szent Donát-kápolna. Helyreállítási tervdokumentáció*. Budapest, 1986. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 27992.

1. A balatonlelle–kis-hegyi kápolna délről
(A szerző felvétele, 2018)

A balatonlellel egyházak közül eddig a település központjában található plébániatemplom érdemelte ki a nagyobb figyelmet. Ennek mai épületét 1943-ban kezdték el építeni,⁵ ám a helyén állt egy korábbi templom, melyet elsőként az 1055-ös tihanyi alapítólevél említ egy bizonyos Gamás nevű birtok határainak leírásánál.⁶ Az alapítólevél szövegéből nem derül ki egyértelműen, hogy Gamáshoz hozzátartoztak-e a mai szőlősdombok. Gamás későbbi, 13. századi leírásainál a déli határ már a dombokon keresztül vagy azokat megkerülve vezetett, tehát ekkor a Kis-hegy is valószínűleg az apátság birtoktestéhez tartozott.⁷ Gamás falut Horváth József kitűnő helytörténeti munkájában a Kis-heggyel nyugatról szomszédos Tót-hegy keleti lejtőjére helyezte, ahol egy templom körüli temető sírjait tárták fel.⁸

Amikor a gamási nemesek és a tihanyi apátság között egy per kezdődött, többek között épp a déli határ képezte a vita tárgyát, ezért 1416-ban részletesebben leírták azt. A nemesek előadása szerint a határ, miután megkerülte a Várszói-hegyet, rögtön északra fordult, felkapaszkodva egy hegygerincre, átment egy „kisebb hegyre”, és a szőlők között haladt tovább. E leírás mind topográfiai szempontból, mind elnevezése alapján már a mai Kis-hegyre vonatkozik,⁹ így ez az első biztos adat az itteni szőlőművelésre.

Az időközben kialakult Balatonlelle a török hódoltság után hol lakott, hol puszta volt, és csak 1716 után kezdett el létszámban tartósan gyarapodni.¹⁰ A település ekkoriban még Pongrátz Istvánné Tóti Lengyel Katalin kezén volt, aki leányai között 1725-ben szétosztotta min-

5 PUSZTAI László: Árkay Bertalan (1901–1971). *Magyar Építőművészet*, 21. 1972. 5. sz. 60; NÉMETH Norbert: *A balatonlellel plébánia története*. Balatonlelle, Lellei Családokért Közhasznú Alapítvány, 2010. 19–21.

6 ÉRSZEGI Géza: A tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. Uő. Tihanyi, Tihanyi Bencés Apátság, 2007. 54.

7 ERDÉLYI László: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története X. A tihanyi apátság története*. Budapest, Szent-Benedek-Rend, 1908. 375. 514.

8 HORVÁTH József: *Balatonlelle története*. Veszprém, Egyházmegyei Nyomda, 1943. 9; vö. MÜLLER Róbert: A fonyódi járás középkori településhálózata. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*, 6. 1975. 48.

9 ERDÉLYI 1908 (ld. 7. j.). 634–635.

10 TÓTH Péter: Boglár, Lelle és Szőlőskislak története a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: *Boglárlelle. Tanulmányok*. Szerk. LACZKÓ András. Boglárlelle, Boglárlellel Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1988. 123.

2. A kápolna főhomlokzata
(A szerző felvétele, 2012)

3. A kápolna oltára
(A szerző felvétele, 2012)

den vagyonát. Ennek során Lellét Erzsébet, Majthényi Ferencné kapta, így került a környék néhány évtizedre a felvidéki származású Majthényiak kezére.¹¹ A település plébániáját 1718-ban újraalapították,¹² majd a helyi birtokosok és lakosok a plébániatemplomot felújították.¹³ Egy adat szerint a földesúr 1729-ben Révkomáromban készítette a templom oltárát.¹⁴ Majthényi Ferenc fia, György még 1733 előtt ismét helyreállíttatta a lellei plébániaegyházát.¹⁵

11 HORVÁTH 1943 (ld. 8. j.). 84.

12 *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója*. Közli: Báró HORNIG Károly. Veszprém, Egyházmegyei Nyomda, 1903. 314–315.

13 HORVÁTH 1943 (ld. 8. j.). 85–86; Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL) A7 Acta et fragmenta visitationis canonicae Tomus V. Nr. 38. 1743.

14 TÓTH 1988 (ld. 10. j.). 145.

Majthényi György kétszer nősült, második felesége a nála sokkal fiatalabb, szintén felvidéki illetőségű Sztránnyai Julianna volt.¹⁶ 1749-ben bekövetkezett halála után hosszú ideig az özvegy rendelkezett a vagyon fölött, mert férjének 1744. évi végrendelete alapján a Somogy megyei birtokai nagy részét fiuk, János örökölte,¹⁷ aki még évekig kiskorú volt. Sztránnyai Julianna második férje a Balaton-környék egyik legismertebb földesura, Tóti Lengyel Gáspár lett, akitől rövid idő múlva, 1755-ben

15 *Acta Cassae Parochorum 7. füzet. Erdélyi, váci és veszprémi egyházmegye*. Szerk. HENSZLMANN Lilla. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Kutatócsoport, 1980. 241.

16 SZLUHA Márton: *Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhely és Vas vármegyék nemes családjai*. CD-ROM Budapest, Arcanum Kiadó, 2005. 83–84; HORVÁTH 1943 (ld. 8. j.). 95.

17 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 623 Széchenyi cs. lt. IV. köt. 14. sz. 226. cs. no. 10.

4. A hegymagasi Lengyel-kápolna
(A szerző felvétele, 2015)

sintén megözvegyült.¹⁸ Még ebben az évben osztályt tett sógorával a Tótiak még fel nem osztott vagyona fölött, amely során az özvegy Tóti Lengyel Gáspártól született két kiskorú gyermeke gyámjaként járt el.¹⁹

18 SZLUHA Márton: *Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2006. 555.

19 A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) XIII. 22. Nedeczky család iratai (Lengyeltóti Lengyel család iratai) 1726–1817. 1. d. 1. köt. 38–82. A birtokosztályt kivonatoltan közli, de a mienktől eltérő értelmezéssel: KESZTYŰSNÉ CSUTI Judit: *A tóti Lengyel család*. Kaposvár, Lengyeltóti Város Önkormányzata, 2016. 26–27.

20 HORVÁTH 1943 (*Id.* 8. j.). 38–39.

21 „Capella in honorem S. Donati ab Ill. L. Barone Georgio Majthényi ex solida materia constructa. Quando benedicta? ignoratur.” VÉL, A8

Sztrányai Julianna a két házasságából rámaradt vagyont egymástól elkülönülten kezelte, közülük Lelle és a Kis-hegy a Majthényi-féle részekhez tartozott.

A kis-hegyi kápolna építésének idejére vonatkozóan az egyik vélemény Horváth Józseftől származik, aki egy kései vizitáció értesüléséből kiindulva Majthényi György nevéhez kapcsolta a kápolna építését.²⁰ Az említett forrás az építető nevén túlmenően ugyan nem szolgál konkrét építési dátummal,²¹ viszont a szerző idézi azt az adatot, miszerint 1748. október 11-én Marcaliban Padányi Bíró Márton veszprémi püspök a lellei plébániatemplom két harangja mellett a kis-hegyi kápolna harangját is megáldotta volna, tehát ekkor már állnia kellett a kápolnának. Az 1749. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv valóban beszámol a nevezett harangszentelésről, ám ott a kis-hegyi kápolnáról nem esik szó, csupán arról, hogy a három harang közül az egyiket Szent Donát tiszteletébe ajánlották.²² A harangot ekkor is, de még 1778-ban is a lellei plébániatemplom tornyában írják le,²³ tehát nem bizonyítja a kápolna meglétét.

A másik keltekezést Koppány Tibor tette közzé, aki a kápolnát 1757–1758-ban épültnek mondta, az építetőnek pedig Sztrányai Juliannát, Tóti Lengyel Gáspár özvegyét tartotta.²⁴ Az írott források ez utóbbi datálást támasztják alá. A Veszprémi Érseki Levéltár ugyanis ma is őrzi a bogátiaknak Padányi Bíró Márton veszprémi püspökhöz írt, 1757. március 5-én kelt levelét arról, hogy egy új kápolnát szeretnének. E levélben hivatkoznak arra az ismert tényre is, hogy Sztrányai Julianna „könyörög” a püspöknek a lellei szőlőhegyen szilárd anyagból, Szent Donát tiszteletére felépítendő kápolnáért, melynek célja a szent napján körmenetek tartása, továbbá hogy a hívek a „viharfellegek és zivatarkok ellen” imádkozhassanak.²⁵

Az özvegy kérelmét valójában csak több mint három héttel később írta meg, és ebben a következőket olvashatjuk: „Méltóságos Püspök Kiváltképpen való Jó Kegyelmes Uram! Mint hogy már régenten tett fogadásomnak eleget kívánván tennem, itt Löllei jóságomban

Visitaciones Canonicae 18. köt. 1815. 250–251.

22 VÉL, A8 Visitaciones Canonicae 11. köt. 1749. 212.

23 VÉL, A8 Visitaciones Canonicae 13. köt. 1778. 113.

24 KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 209–210.

25 „Domina Lengyeliana vidua [...] supplicat [...] pro facultate aedificandi Capellam et quidem ex solidis Materiis in Promontorio Lelensi in honorem Sancti Donati Episcopi et Martyris Pro temporis in festo ejusdem Sancti cum Processionibus eo exire vellent, orando et invocando Sanctum Donatum pro Patrono contra nubes et tempestates.” (VÉL, Acta Parochialia 1/14.)

Kis hegyen Lévő Szőlőmben egy Kápolnának újonnan való föl építtetésére szándékozom, melyet is Püspök Excellentiádnak a' midön tudtára kívánnám adnom ex dispensatione hogy meg-engedné, magamat (meddig is kegyes Resolutioját ohaitva el-venném) tapasztalt kegyes Gratiájában ajánlom, s maradok M. Püspök Uramnak Alázatos Szolgája. Sztranyai Julianna. Lengyeltóti, 28a Martii 1757".²⁶ Padányi magyar nyelven írt válaszában természetesen támogatta Sztranyai Julianna kérését. Latin nyelvű csatolmányában tisztázta továbbá, hogy a kápolnát Szent Donát mártír és püspök tiszteletébe fogják ajánlani. A patrónus szent személye az özvegy kérelmében nem szerepelt, a bogátiak viszont tudtak róla, tehát már lehetett az építési szándéknak valamilyen, előttünk egyelőre ismeretlen előzménye. Padányi ezenkívül megjegyezte azt is, hogy az építkezés költségeit az özvegy fogja állni.²⁷ A kis-hegyi kápolna a következő évre készült el, amikor is Péntek Ádám kaposvári alesperes áldotta meg. A későbbi források megemlékeznek tornyáról, melyben egy harang függött, továbbá arról, hogy a látrányi plébános szokott ide kijárni Szent Donát és Szent György ünnepén, merthogy a kápolnát mindkettő tiszteletére szentelték.²⁸

Az említett két patrónus szent valójában három szentet jelent. Szent Donát „mártír és püspök” ugyanis önmagában két szentet takar, akiknek kultusza erre az időre már összerosódott. Az egyikük a 2. században élt, mártírhalált szenvedett katonaszent volt, aki a keresztény hagyomány szerint a 170-es években, a markomann háborúk idején megsegítette Marcus Aurelius légióját. A csata, ahol az ún. esőcsoda történt, a Garam mentén zajlott, így a felvidéki származású özvegy számára nem lehetett kérdéses, hogy a főoltárképen őt örökíti meg. A másik Szent Donát a 4. században élt arezzoí püspök volt.²⁹ Az ő ünnepnapja, augusztus 7. lett a két szent közös napja. E nap jelentőségét a helyi szőlőtermelők vallásos életében nemcsak a bogátiak idézett levele, hanem az oltáron állt Szent Kajetán-faszobor is bizonyítja. A theatinus rend megalapítójaként ismert szent ünnepe ugyanis ugyanarra a napra esett, mint a két Szent Do-

5. Balatonlelle régi plébániatemploma
(NÉMETH 2010. 10. nyomán)

náté. Szent Györgyöt szintén hívták segítségül az égháborúk ellen. A jó terméssel, azon belül a szőlőterméssel való kapcsolata sem ismeretlen a népi vallásosságban,³⁰ de kultuszában nem ez a meghatározó. Lehetséges, hogy a Szent György-patrocíniummal való „bővülés” az özvegy részéről az első férje iránti tiszteletadás lehetett. Forrásunk szerint szüretük idején a káplán és egy ferences barát sokakat meg szokott itt áldoztatni.³¹

Balatonlellén a 19. század elején megjelent birtokosként a jeszenicei Jankovich család.³² A Kis-hegy későbbi sorsa szempontjából azonban meghatározóbb volt a Széchenyiek birtoklása. 1752-ből még arra van adatunk, hogy Széchenyi Antal adósságai miatt elzálogosította a szomszédos Látrányt az akkor még élők sorában lévő Lengyel Gáspárnak és testvérének, Lajosnak.³³ A Széchenyiek 1786-ban visszaváltották Látrányt,³⁴ majd a 19. század elején nagyobb birtokszerzésbe kezdtek a környéken. Ennek egyik lépéseként, 1806-ban Széchenyi Ferenc megvásárolta a Majthényi bárók lellei részeit,³⁵ bár a Majthényiak szerint törvénytelenül.³⁶ Négy évvel később Széchenyi Ferenc Lellének többi részeit is meg-

26 VÉL, A39b Protocolla Episcopalia Tomus XVI. 68–69.

27 VÉL, A39b Protocolla Episcopalia Tomus XVI. 68–69; PEHM József: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomda, 1934. 130.

28 VÉL, A7 Acta et fragmenta visitationis canonicae Tomus V. Nr. 21. 1778.

29 Kovács Péter: Marcus Aurelius esőcsodája. Megjegyzések egy ókori természeti esemény recepciójához. *Ókor*, 14. 2015. 3. sz. 30–36; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, VI. Hg. von Engelbert KIRSCHBAUM. Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1974. 86–88.

30 BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium*, I. Budapest, Szent István Társulat, 1977. április 24.

31 VÉL, A7 Acta et fragmenta visitationis canonicae Tomus V. Nr. 21. 1778.

32 HORVÁTH 1943 (*ld.* 8. j.). 86; TÓTH 1988 (*ld.* 10. j.). 138–140.

33 MNL OL, P 623 (226.) A-IV-13-A No. 2.

34 BÁRTFAI SZABÓ László: *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története*, II. 1733–1820. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1913. 547.

35 BÁRTFAI SZABÓ 1913 (*ld.* 34. j.). 549.

36 *Uo.* 410.

6. Az acsai Prónay-kastély keleti saroktornya (Máté Zsuzsanna felvétele, 2012)

vásárolta.³⁷ Amikor pedig 1815-ben újabb egyházlátogatási jegyzőkönyv készült a kápolnáról, azt olvashatjuk, hogy a Széchenyi főispán mint kegyúr a kápolnát mindennel ellátta.³⁸ Erre az időszakra emlékeztet a kápolna belső terében a déli falon elhelyezett címer.

Amennyiben a Sztrányai Juliánához közvetlenül vagy közvetetten köthető építkezéseket vesszük sorra, úgy a Tóti Lengyel család által 1755-ben építtetett,

Szent György-hegyen álló hegymagasi kápolnát kell először említenünk, amely eredetileg torony nélkül épült³⁹ (4. kép). Mesterének Koppány Tibor Paul Mojsert, Padányi Bíró Márton „sümegei kőművesét” tartja.⁴⁰ Hegymagas esetben ugyanakkor adódik egy másik lehetőség is, ugyanis az említett 1755-ös birtokosztály szerint Tóti Lengyel Lajos és Gáspár leszármazottai továbbra is közösen alkalmazták a „hegymagasi kőművest”, „Kőműves Mártont”.⁴¹ Kérdés azonban, hogy az özvegy a Tóti Lengyelek kőművesét igénybe vette-e Balatonlelén, hiszen említettük, hogy a két birtoktestet külön kezelte. A hegymagasi kápolna amúgy építészeti megformálásában sokkal egyszerűbb, mint a kis-hegyi. Hasonló a helyzet Lengyeltóti templomával is. A középkori eredetű plébániatemplomot Tóti Lengyel Gáspár építtette át, ám 1755-ben bekövetkezett halála után – elsősorban a templombelső – befejezése már özvegyére maradt. A helyszíni kutatások a középkori falak barokk kori köpenyezését igazolták,⁴² de a kis-hegyihez hasonló homlokzattagolást nem találtak.

Ugyanezt találjuk a Majthényiak kegyurasága alá tartozó balatonlellei plébániatemplom esetében is. A források a templom 1756. évi felújítását (a boltozatokat, sekrestyét és valószínűleg a tornyot is) már teljes egészében az özvegynek tulajdonítják.⁴³ A templomról már csak archív fotó alapján alkothatunk képet (5. kép), ám erről is kiderül, hogy a kis-hegyinél egyszerűbb homlokzattarchitektúrája volt. Hasonlót mondhatunk el a látrányi templomról, melynek kegyúri teendőit ekkoriban Sztrányai Julianna látta el. Az 1763-ban épült,⁴⁴ homlokzati tornyos templom sem szintjében, sem részletmegoldásaiban nem emelkedik ki az előbb felsorolt, vidékies felfogásban épült templomok közül. Nem így a kis-hegyi kápolna, amelynek főhomlokzatán már csak a gazdagon golyvázott, tagolt párkányai is bátrabb építészeti hozzáállásról tanúskodnak. A kápolna összképének legszembeütőbb sajátossága, a homlokzattagoló pilaszterek volutás konzolokra való állítása nem ismeretlen a hazai barokk építészetben, igaz, ez másutt csak

37 Uo. 550.

38 VÉL, A8 Visitaciones Canonicae 18. köt. 1815. 250–251.

39 KOPPÁNY 1993 (ld. 24. j.). 138.

40 KOPPÁNY Tibor: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök művész- és mesterköre. (Adalékok a 18. század középső évtizedeinek dunántúli művészetéhez). *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 46.

41 MNL SML, XIII. 22. Nedeczky család iratai (Lengyeltóti Lengyel család iratai) 1726–1817. 1. d. 1. köt. 47, 69, 71. Tóti Lengyel Lajos egyik jobbagyát Túrban „Kőműves Péternek hívták” (uo. 56.), ő azonban még kevésbé jöhet számításba.

42 LUKÁCS ZSUZSA–B. BENKHARD Lilla: A lengyeltóti római katolikus templom feltárása és helyreállítása. In: *Csalogányok völgye. Tanulmányok Lengyeltótiáról*. Szerk. TÓTH Sándor. Lengyeltóti, Lengyeltóti Város Önkormányzata, 2000. 376–386, 383–384; LUKÁCS ZSUZSA: Az id. Szent Jakab tiszteletére szentelt lengyeltóti római katolikus templom barokk berendezési tárgyainak története és restaurálása. In: Uo. 387.

43 VÉL, A7 Acta et fragmenta visitationis canonicae, Tomus V. Nr. 21. 1778; VÉL, A8 Visitaciones Canonicae, XIII. köt. 1778. 112; VÉL, A7 Acta et fragmenta visitationis canonicae, Tom. I. Nr. 38. 1764. 14.

44 VÉL, A8 Visitaciones Canonicae, XIII. köt. 1778. 106.

7. A sümegi volt püspöki kastély főhomlokzata
(A szerző felvétele, 2012)

a homlokzatarchitektúra egy részletformájaként jelenik meg. Mivel azonban a kis-hegyi kápolna építészei megformálásának ez az alapeleme, a továbbiakban mégis érdemes e motívum párhuzamainak áttekintése.

E megoldás leginkább kvalitatív példája a magyarbéli Csáky-kastély, amely 1718-tól az 1720-as évek közepéig épült. Ennek tervezője az újabb kutatások fényében is A. E. Martinelli volt. Szempontunkból a középrizalit emeleti függőleges faltagoló elemeinek volutákra állítása érdemel figyelmet,⁴⁵ ami a műforma szélesebb körben való elterjedésének egyik lehetséges kiindulópontja volt. Nagy számban fordul elő ez a homlokzati megoldás

soproni lakóházakon. Elsőként a Storno-házat említenénk;⁴⁶ homlokzatának kialakítását a szakirodalom a 18. század elejére, Festetics Kristóf idejére teszi.⁴⁷ A Fő tér 7. szám alatti Tábornok-ház a 17. századtól a Lackner családé volt,⁴⁸ melyet egy írott forrás szerint 1716-ban átépítettek,⁴⁹ így az emeleti lizénák volutára helyezése is talán ehhez az évszámhoz köthető. Figyelemre méltó példája e homlokzati megoldásnak az Erdődy-palota, amely 1705-től dokumentálhatóan a Széchenyi családé.⁵⁰ A rokokó homlokzatú lakóházat Csatkai Endre 1740 tájára keltezte.⁵¹ A Templom utca 6. szám – ebben az időszakban a Schilson család által bírt ház⁵² – esetében

45 FATSAR Kristóf: A magyarbéli kastély építéstörténete és kertje a Csákyak birtoklásának idején. In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*, I. Szerk. SZENTESI Edit–MENTÉNYI Klára–SIMON Anna. Budapest, Vince Kiadó, 2013. 527–529.

46 DÁVID Ferenc–GODA Károly–THIRRING Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, 2008. 164. (50. sz.); lásd még: CSATKAI Endre: *Sopron és környéke műemlékei*, II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. 145–151.

47 DÁVID Ferenc–KOPPÁNY Tibor: Sopron, Fő tér 8. Storno-ház. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 325–326.

48 DÁVID–GODA–THIRRING 2008 (ld. 46. j.). 162. (49. sz.).

49 CSATKAI 1953 (ld. 46. j.). 144–145. 46. kép.

50 DÁVID–GODA–THIRRING 2008 (ld. 46. j.). 183. (58. sz.).

51 CSATKAI 1953 (ld. 46. j.). 198–201. 129–131. kép.

52 DÁVID–GODA–THIRRING 2008 (ld. 46. j.). 141. (42. sz.).

Csatkai három tengelyről feltételezte, hogy a 18. század első negyedében keletkezett, további három tengely korát az 1740-es, 1750-es évekre helyezte.⁵³ Mivel homlokzatának egészén megtalálható az általunk keresett megoldás, inkább a későbbi dátum tűnne valószínűbbnek, ha a datálás indokait ismernénk.

Az 1730-as, 1740-es években az ország középső területein is megjelenik ez a homlokzattagoló megoldás. Az acsai Prónay-kastélyról építési dátumán (1735–1740) kívül lényegében semmit sem tudhatunk.⁵⁴ Homlokzatainak emeleti zónájában a lizénákat is voluták támasztják alá, de hajlított kiképzésűek az ablakkötények is (6. kép). Ugyanílyan okból a budai várban álló, Dísz tér 10. számú, középkori eredetű lakóházat is megemlíthetjük. Ennek első újjáépítését a 18. század első évtizedeire teszik, és az utcai homlokzat talán ebben a barokk periódusban épült.⁵⁵

A veszprémi egyházmegye területéről két jelentős korabeli emléket hozunk példának. Az egyik a Padányi Bíró Márton által épített veszprémi nagypréposti palota (1741). Ennek tervezőjét valójában nem ismerjük, hiába emlegetik vele összefüggésben Tietharth József veszprémi építész. Építési idejét az épület kronosztikonja adja meg, a rá vonatkozó történeti adatok javarészt későbbiek.⁵⁶ A másik példa a sümegi volt püspöki kastély szintén Bíró Mártonhoz (mint püspökhöz) köthető déli középrizalitja az 1748 és 1753 közötti időszakból (7. kép). Koppány Tibor legutóbb itt is Paul Mojser püspöki kőműves személyében határozta meg az építész.⁵⁷ E két utóbbi példában közös, hogy a volutás megoldás szinte már csak stilizált, kevésbé hat valódi alátámasztásként, mint azt a kis-hegyi kápolnánál látjuk. Ugyanakkor a püspöki kastély kápolnájában a

pilaszterek enyhén hajlított vonalú, a lelleihez inkább hasonlatos, konzolos megoldásúak. A kápolnáról márpedig biztosan tudjuk, hogy Mojser az építője, ugyanis az arra megkötött szerződése is ismert.⁵⁸ Érdekesség, hogy Sztrányai Julianna második férje és a püspök már korábban is együttműködött templomépítések terén: 1746-ban a püspök mint kegyúr Karádon építkezett, és a templom restaurálásához az épületfát Tóti Lengyel Gáspártól szerezte be.⁵⁹ Egy évvel később pedig testvére, Tóti Lengyel Krisztina és férje a lesencetomaji templom építéséhez kérték ki a sümegi mestert, akit a püspök fel is ajánlott nekik.⁶⁰

Megállapíthatjuk tehát, hogy az általunk vizsgált homlokzati motívum javarészt az 1710-es évektől az 1740-es évekig volt használatban. Amikor a kis-hegyi kápolnánál azt látjuk, hogy stílusában elűt a Sztrányai Julianna által emeltetett környékbeli épületektől, az nemcsak azért lehet, mert az építész más személy volt, hanem mert a terv jóval korábbra megy vissza, mint maga az építkezés. Az özvegy maga írja, hogy „régente tett fogadása” volt a kápolna felépítése. Ugyanakkor a kápolna csehboltozatos lefedése nem engedi a tervezést az 1740-es évek eleje elé tenni.⁶¹ A terv – egyben a szellemes homlokzati megoldás – alapvetően a 18. század második negyedének építészeti iskolázott mester munkája lehet, akár Mojser (róla felmerült, hogy az Északnyugat-Dunántúlról került volna Sümegre⁶²), akár egy hozzá hasonló képességű építész keresendő az alapötlet mögött. Az egyes részletmegoldások (például a belső fejezeteken látható plasztikus díszítések) már vidékiesebb megformálásúak, azaz a kivitelezésben helyi kőműves közreműködését is megengedik.

53 CSATKAI 1953 (ld. 46. j.). 227–228. 178. kép.

54 TOMBOR Ilona: Acsa, kastély. In: *Pest megye műemlékei*, I. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 212–214.

55 *Budapest műemlékei*, I. Szerk. POGÁNY Frigyes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 149.

56 LUKCSICS Pál–PFEIFFER János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém, Egyházmegyei Nyomda, 1933. 96–97. PEHM 1934 (ld. 27. j.). 187–188.

57 PEHM 1934 (ld. 27. j.). 379–383; KOPPÁNY Tibor: A sümegi volt püspöki kastély homlokzatainak helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 137–148; KOPPÁNY 1993 (ld. 24. j.). 47–48; KOPPÁNY 2014 (ld. 40. j.). 44–46. A többperiódusú palota déli középrizalitja és kápolnája az újabb, Koppány András által vezetett kutatások szerint is biztosan Padányihoz köthető (a kutató szíves szóbeli közlése).

58 PEHM 1934 (ld. 27. j.). 381.

59 DÉNESI Tamás: Plébániaszervezés Somogyban a 18. század első felében. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúltra (1700–1740)*. Szerk. GÖZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2009. 218.

60 KOPPÁNY 2014 (ld. 40. j.). 46–47.

61 SZABÓ Erzsébet: A miskolci volt minorita templom és rendház. *Magyar Műemlékvédelem*, 6. 1972. 331; de vö. ANDORNÉ TÓBIÁS Judit: A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészeti szerkezeti kialakulása és fejlődése. *Építés – Építészettudomány*, 6. 1974. 350–351, 366–368; FÜLÖP András: A magyarkeszi római katolikus templom és az ozorai Esterházy-uradalom. Egy homlokzattatarozás tanulságai. *Folia Historica*, 31. 2016. 304.

62 KOPPÁNY 2014 (ld. 40. j.). 46.